

tenci nebo poznatelnost podstaty této danosti. Fenomenalismus svého druhu se projevuje i v empirických sociologických výzkumech zpravidla v souvislosti s požadavky tzv. „empirického krytí pojmů“. Požadavek, aby všechny pojmy byly zcela „kryty“ empirickým stupněm poznání (často chápaným pouze jako smyslovým) je hrubou redukcí teorie a fakticky odmítá možnost poznání podstaty věcí.

Užitečnost studia recenzované knihy pro sociology, a zvláště pro sociologické výzkumníky, je tedy evidentní. Pozitivistické myšlení je v běžném vědomí značně rozšířeno. Projevuje se všude tam, kde se:

- přeceňuje a izoluje gnoseologická problematika;
- do marxisticko-leninské filozofie „integrují“ výsledky a hypotézy speciálních věd, aniž se klade otázka jejich světonázorové relevance;
- nahrazuje materialistická dialektika tzv. moderními metodami, jimiž má být zvědečkována;
- základní poznatky marxismu-leninismu pouze překládají do jazyka kybernetiky nebo jiných speciálních věd;
- filozofické nebo společenskovědní bádání orientuje nikoli na celek společenského a vědeckého vývoje, nýbrž převážně jen na určité speciální vědy nebo na jejich dílčí výsledky;
- opomíjí ve vědeckém bádání hledisko celkové souvislosti;
- opomíjí jednotu logického a historického nebo je zrušena ve prospěch logického;
- znevažuje princip jednoty logiky, dialektiky a teorie poznání (s. 42).

Význam těchto shrnujících soudů pro praktickou práci sociologů se téměř rovná základním metodologickým direktivám. Jejich pochopení umožňuje překonat planý scientismus, liché představy o světonázorové neutralitě společenských věd. Rozklad těchto přístupů a jejich kritika je velmi dobře provedena na příkladu logického pozitivismu ve stati V. Rumla. Autor současně správně ukazuje nezbytnost vědecké redukce, učení o jazyce a logice. Zkoumání jazykových výrazů vědy je reálným a významným problémem vědy. Zkoumání pojmů, vztahů, znaků logiky však nemůže nahradit filozofickou, dialekticko-materialistickou metodu poznání.

Významný je dále rozbor pojmu verifikace. V. Ruml správně zdůrazňuje, že verifikace je složitý proces. „Přechod od empiricky daného k teoretickým zobecněním a prověrka výroků teorie má velmi složitou povahu a zahrnuje takové momenty, které přesahují úzký rámec principu verifikace a které je možno úspěšně zkoumat jen z pozice dialekticko-materialistického učení o praxi jako kritériu pravdy“ (s. 15).

Ve svém celku je recenzovaná práce v podstatě reprezentativním přehledem současného pozitivismu a jeho historických souvislostí. Pro našeho čtenáře, a zvláště pro sociologa, je užitečná v tom, že je důslednou kritikou tohoto významného východiska buržoazního myšlení. Představuje bezesporu přínos pro metodologickou práci v oblasti empirických sociologických výzkumů.

František Zich

Jiří Houška, *Sociální revoluce v ideologické konfrontaci*

Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1977.

Nedávno vyšla ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze kniha Jiřího Houšky *Sociální revoluce v ideologické konfrontaci*, jež je vlastně druhým, přepracovaným a podstatně rozšířeným vydáním práce *Sociální revoluce* z roku 1974. Lze ji chápat zároveň i jako komplement autorovy knihy *Společenská struktura a revoluce*, vydané v roce 1974 nakladatelstvím Svoboda. Bude proto zcela přiměřené, jestliže v této recenzi posoudíme novou Houškovu knihu s uvedenými dvěma předchozími pracemi.

V roce šedesátého výročí Velké říjnové socialistické revoluce, kdy se vracíme k této převratné, epochální události novodobých dějin a znovu všestranně hodnotíme její význam pro rozmach světového revolučního procesu, ještě výrazněji a naléhavěji vyvstává před marxistickými společenskovědními pracovníky, především ekonomy, historiografy, filozofy a vědeckými komunisty potřeba analyzovat průběh světového revolučního procesu a pronikat k jeho obecně konkrétním zákonitostem v jeho jednotlivých vývojových fázích. Příspěvkem k uspokojení této potřeby je recenzovaná práce, podávající nástin marxisticko-leninské teorie revoluce jednak v souvislosti se změnami sociální struktury, jednak v souvislosti s kritikou nemarxistických koncepcí revoluce.

Sociální revoluce v ideologické konfrontaci má široký problémový záběr. V první části autor systematickým způsobem probírá zákony a klíčové pojmy marxisticko-leninského učení o revoluci, jakož i podstatná specifika sociálních revolucí v novodobých dějinách. V druhé části pak podává kritický rozbor koncepcí revoluce vybraných reprezentativních představitelů buržoazního a maloburžoazního myšlení.

Zhutnělá, komprimovaná forma první části práce nebrání tomu, aby autor kromě shrnutí stěžejních závěrů klasiků marxismu-leninismu a marxisticko-leninského učení o revoluci vůbec nezaujímal v řadě otázek vlastní stanovisko, nepředkládal vlastní řešení, respektive nemodifikoval či neupřeshňoval svá dřívější stanoviska.

Významné je zde pojetí revoluce jako filozofické kategorie materialistické dialektiky nikoli ve smyslu progresivního kvalitativního skoku vůbec (jako tomu bylo v dřívějších pracích autora), ale ve smyslu pouze jedné ze základních forem takového skoku, totiž skoku – převratu. To umožňuje, v souladu s tradicí dosavadního užívání této kategorie v marxistickém myšlení, nejen lépe rozlišit skoky na obecné filozofické úrovni – tj. skoky, řešící antagonistické rozpory, od skoků, řešících neantagonistické rozpory – ale i skoky ve společnosti.

Sám pojem sociální revoluce chápe autor v širším a užším smyslu. V širším smyslu jím rozumí skok, „jehož integrálními složkami jsou: revoluce ve výrobních silách, v ekonomických vztazích a nadstavbě“ (s. 18). S ohledem na to, že výrobní síly mohou být v určitých etapách a v určité míře využitelné různými společenskými třídami, zatímco základna a nadstavba jsou zásadně třídně jednoznačně profilované složky společenského života, odlišuje autor revoluci ve výrobních silách jako revoluci sui generis od sociální revoluce v užším, vlastním smyslu, to jest ve smyslu progresivní změny třídního panství. Toto stanovisko, založené na kritériu různých sociálních důsledků z třídního hlediska, je jistě věcně zdůvodněné. Přesto však musíme chápat pojetí sociální revoluce v dvojím smyslu jen za řešení přechodné. Domníváme se, že další výzkum v této oblasti nutně tyto dvojznačnosti překoná a vnese do teorie revoluce pojmovou i terminologickou jednoznačnost. I to je totiž jedna z cest, jíž se s postupem našeho poznání upřeshňuje a prohlubuje pojmová výbava marxisticko-leninské teorie.

Autorovo pojetí sociální revoluce jako časového úseku, který zabírá sociální revoluce ve svém celku, tj. ve smyslu Leninova přístupu jako „souhrnu všech různorodých společenských hnutí, které s touto sociální revolucí časově koincidují“ (s. 31) je pojetím, které patrně v odborné literatuře převládá. Nicméně někteří, jako například sovětský filozof M. A. Selezněv, pracují s pojmem epocha sociální revoluce, jejíž počátek je dán nikoli rozvojem procesu sociální revoluce samé, nýbrž už vznikem konfliktu mezi novými výrobními silami a starými výrobními vztahy. Shodně s autorem soudíme, že není přiměřeně označovat historickou epochu za epochu *sociální revoluce*, pokud k revoluci *reálně* nedochází.

Ve srovnání s prvním vydáním práce je rozšířením pohledu i úvaha o sociálně ekonomickém charakteru dělnické třídy v kapitalismu. Tento charakter je nazírán jak z aspektu úrovně výrobních sil, tak z aspektu úrovně výrobních vztahů, které zakládají přímou protikladnost objektivních zájmů dělnické třídy vůči objektivním zájmům kapitalistických vykořisťovatelů.

Vnitřní struktura dělnické třídy je chápána dynamicky, což se promítá i do vymezení konkrétního historického určení dělnické třídy (s. 79). Podnětný je i argument, že podstata dělnické třídy nelze nalézt v obsahu určité konkrétní práce, a že výměr dělnické třídy nelze redukovat jen na manuální pracovníky. Tyto a některé další autorovy teze jsou nosné a mohly by být v zásadě použitelné i jako rámcové metodologické vodítko při zakládání projektů konkrétního empirického výzkumu dělnické třídy, respektive při interpretaci získaných empirických dat. Prakticky ovšem jen za předpokladu, že by byly „předvedeny“ v patřičně rozvedené, konkretizované podobě. Což nemá být výtkou adresovaná dané práci, jejíž cíle i možnosti v tomto ohledu jsou přirozeně jiné.

Průkazností argumentace rozvíjené v první části práce nesporně prospělo, že autor svůj výklad více aktualizuje, že se snaží alespoň ve zkratce reagovat na některé závažné události, respektive momenty světového revolučního procesu z poslední doby a teoreticky je podchytit. I přesto však čtenář pocituje, že čtvrtá kapitola první části, věnovaná problematice světového revolučního procesu po Velké říjnové socialistické revoluci, by i ve stručném nástinu měla být ještě všestranněji a diferencovaněji založena na rozborech revolučních procesů v jednotlivých zemích a oblastech světa. Zejména to platí o závěrečném oddílu první části, zabývajícím se orientací komunistických stran v kapitalisticky vyspělých zemích, s jehož obsahem je sice možno souhlasit, ale který je přece jen až příliš zkratkovitý.

Jestliže první část práce je poněkud rozšířenou a v některých směrech dopracovanou verzí prvního vydání, druhá část práce – až na její poslední oddíl – je nová. Je věnována kritice nemarxistických koncepcí sociální revoluce. Těžiště výkladu spatřuje autor „v kritické analýze buržoazních teorií revoluce a v rozboru metodických postupů a konkrétní argumentace, jíž buržoazní sociologie používá k falzifikaci jak marxistické teorie, tak reálných revolučních procesů minulosti i současnosti“ (s. 7–8).

Problematika kritiky nemarxistických koncepcí sociální revoluce je strukturována tak, že nejprve jsou vyznačeny základní směry nemarxistických přístupů k revoluci — buržoazně apologetické koncepte revoluce a levičácké koncepte revoluce, po té je každému z těchto směrů věnována zvláštní kapitola a výklad je uzavřen kritickým přehledem teoreticko-metodologických principů nemarxistických koncepcí revoluce. Zmíněné základní směry nemarxistických přístupů k revoluci jsou demonstrovány na koncepcích jejich vybraných čelných buržoazních a maloburžoazních představitelů, starších i současných. Jistě by bylo možno nastolit otázku, proč autor vybral právě oněch deset postav, jak dalece může být takový výběr opravdu reprezentativním apod. Nezdá se nám však, že by odpověď na ni měla v případě předkládané práce zvláštní význam, neboť autorovi zřejmě nejde v této části o systematický nástin nemarxistických přístupů k revoluci. Účelnost svého přístupu spatřuje v tom, „že umožňuje hlubší vhléd do způsobu myšlení a argumentace buržoazních a nemarxistických sociologů, a tedy i širší marxistickou analýzu, než je pouze obecná charakteristika většiny počtu autorů“. A v tom je s ním možno souhlasit.

Autor vychází z toho, že obě linie nemarxistických koncepcí sociální revoluce tak či onak reagují na objektivní problém revoluční změny kapitalismu a že v té či oné míře se objektivně staví do cesty této revoluční přeměny. Zdůrazňuje, že ačkoli jak buržoazně apologetická, tak i maloburžoazně radikální orientace se v současnosti dovolávají nejružnějších nových jevů v soudobém kapitalismu, nejsou s to „reflektovat základní vývojové tendence dnešního světa jinak než prostřednictvím myšlenkových schémat a konstrukcí vytvořených v minulosti“ (s. 164). A to je také důvod, proč obrací svou pozornost nejprve k tradičním koncepcím revoluce v „klasické“ buržoazní sociologii.

Úvodem je podroben kritice sociologický systém Augusta Comta, protirevoluční podstata jeho „pozitivní filozofie“ a je dokumentováno, že Comtova sociologie je „v buržoazním teoretickém myšlení prvním pokusem o zdůvodnění nejen zbytečnosti, ale přímo nepřipustnosti revoluční změny“ (s. 168). U Le Bonovy koncepce poukazuje autor na její vypjatý kontrarevoluční patos a na absolutizaci vnějších a jevových stránek revoluce, tak příznačnou pro buržoazní interpretaci fenoménu revoluce až do současnosti.

K nejoriginálnějším i nejlépe zpracovaným oddílům kapitoly o buržoazně apologetických koncepcích revoluce náleží kritické rozbory Masarykovy, Benešovy a Sorokinovy koncepce revoluce. Na podkladě značně širokého pramenného materiálu autor odhaluje buržoazně reformistickou a vyhraněně protirevoluční ideologickou i prakticko-politickou orientaci těchto postav.

Pokud jde o T. G. Masaryka a Eduarda Beneše nelze jistě jejich pojetí revoluce pokládat v kontextu světové sociologie, respektive politické vědy, ani za původní, ani za zvlášť vlivné. Nicméně u nás byl vliv jejich sociálně filozofické a sociálně politické koncepce, a především ovšem vliv koncepce Masarykovy, u drobné buržoazie a části inteligence poměrně značný. Autor poukazuje na širší ideové zdroje Masarykovy koncepce revoluce v tradiční pozitivistické sociologii, zejména comtovské, a ve filozofickém iracionalismu, jež spojuje na teistické základně. Prokazuje vědeckou neudržitelnost jeho idealistického, psychologizujícího a moralizujícího přístupu k revoluci, jeho „principiální“ odpor k socialistické revoluci a politické moci lidu.

Benešův vývoj charakterizuje autor jako jakousi politickou antipacifikací vývoje od aktivní otevřené kontrarevoluce ke skrytým formám infiltrace a konvergence. Výsledkem je jeho „konvergenční teorie“, založená na velice umírněné kritice buržoazní demokracie a předpokladu vývoje sovětského systému „napravo“.

Neméně zdařilý a zasvěcený je kritický rozbor koncepce revoluce Pitirima A. Sorokina, renomovaného buržoazního sociologa a jednoho z nejvýznamnějších tvůrců buržoazní sociologické teorie revoluce. Na rozborech pasáží o revoluci v Sorokinových pracích *Sociologie revoluce* a *Sociální a kulturní dynamika* autor ukazuje, že jak psychologický a sociologický behaviorismus a biologický redukcionismus, uplatněné v první práci, tak i idealistické sociokulturní hledisko uplatňované v druhé práci, se zcela rozcházejí s požadavky skutečně vědeckého výzkumu revoluce. Zároveň dokládá, že „Sorokinův reformní program je pouze poněkud formálně „sociologičtější“ a poněkud méně moralistní než program Masarykův, ale jeho podstata je zcela identická; jde o čistý buržoazní reformismus, vědomě kontrarevoluční“ (s. 202).

Výklad o buržoazně apologetických koncepcích revoluce uzavírá polemika s Brintonovou koncepcí, pokoušející se dokázat, že revoluce „nic nefeshí“, že v zásadě všechny končí svým vlastním Thermidorem, že vedou jen k mírně modifikovaným předrevolučním poměrům.

V části práce věnované druhému pólu nemarxistických teorií, teoriím založeným na maloburžoazním radikalismu a levičáckém sektářství, autor rozebírá koncepci Franze Fanony, zabývající se revolučním hnutím na africkém kontinentě, koncepci

Régise Debraye, zabývající se revolučním hnutím v Latinské Americe a zejména zkušenostmi kubánské revoluce, a konečně koncepci Herberta Marcuseho, týkající se analýzy podmínek a možností revolučního hnutí v soudobém ekonomicky vyspělém kapitalismu. V této části lze nalézt více či méně patrné návaznosti na práci anglického vědce — komunisty Jacka Waddise *New Theories of Revolution*, jak konečně plyne i z autorových výslovných odkazů na ni. Autor však přitom zachovává svou vlastní systematiku výkladu i argumentaci. V sevřené formě postihuje podstatná specifika každé z uvedených koncepcí a zároveň i jejich shodné rysy. Za shodné rysy pokládá zejména vulgarizující pojetí marxismu, radikální odmítnutí tzv. oficiálního marxismu, nepřiměřenou kritiku reálného socialismu a odmítání vedoucí role dělnické třídy v revolučním procesu jak v kapitalistických zemích, tak v zemích třetího světa. Vzhledem k tomu jsou „tyto koncepce nejen nemarxistické, ale dokonce protimarxistické. Politická praxe na nich založená pak většinou oslabuje revoluční hnutí, škodí úsilí dělnické třídy jak v dosahování jejích blízkých, tak perspektivních cílů“ (s. 233).

V závěrečné části jsou ve shrnující formě doloženy principiální teoretické a metodologické nedostatky nemarxistických přístupů k sociální revoluci. J. Houška zde dokazuje, že pro valnou většinu z nich je příznačné formalistní hledisko, optika psychologizujících, případně naturalizujících pohledů, ignorování či odmítání významu tříd a třídního boje, mystifikující pojetí příčin a podmínek sociálních revolucí.

Celá druhá část práce je založena na značně rozsáhlém a dobře zvládnutém pracovním materiálu — a pokud můžeme přehlédnout — je v naší odborné literatuře prvním ucelenějším pojednáním věnovaným kritice nemarxistických koncepcí revoluce.

Bereme-li v úvahu celkovou strukturu knihy, jsou tu určité nevyváženosti mezi první, pozitivní a druhou, kritickou částí práce. Zatímco první část je členěna důsledně podle problémů (někdy až zbytečně detailně), struktura druhé části je dána především sledem představitelů jednotlivých koncepcí. Rovněž odkazový aparát první části je ztatečně skromnější, než u druhé části. Posuzujeme-li však práci jako celek, můžeme konstatovat, že je nejen vzhledem k prvnímu vydání z roku 1974, ale i vzhledem k celkovému teoretickému výzkumu revoluce u nás dalším výrazným krokem vpřed.

Stanislav Saska

V. M. Lejbin: *Filosofija socialnogo kriticisma v SŠA*

(Filozofie sociálního kriticismu v USA)

Moskva, Nauka 1976, 206 s.

K hlavním úkolům marxisticko-leninské ideologie patří kritika soudobých buržoazních teorií společnosti. Tato kritika není samoučelná. Na jedné straně odhaluje jejich základní metodologické i teoretické nedostatky — a v tomto smyslu má prakticko-politický význam, neboť pomáhá demaskovat různá sociální hnutí a skupiny, jež jsou nositeli zmíněných teorií. Na druhé straně zpětně přispívá i k rozvoji marxisticko-leninské teorie samé, neboť při této kritice dochází často k upřesnění vlastních stanovisek i k pozitivnímu řešení otázek, nesprávně vysvětlovaných buržoazními autory.

Stálou pozornost kritice soudobých buržoazních teorií věnují zejména sovětské teoretikové. Svědčí o tom celá řada publikací z posledních let, z nichž mnohé známe i z českého překladu. Patří mezi ně i kniha V. M. Lejbin *Filosofija socialnogo kriticisma v SŠA*, zaměřená na analýzu názorů těch buržoazních autorů v USA, kteří se staví k soudobé americké společnosti kriticky, jejichž kritika však nepřekračuje třídní rámec buržoazního myšlení.

Lejbin vychází z charakteristiky specifických rysů buržoazního sociálního myšlení v USA v posledních letech a konstatuje, že v mnoha filozofických a sociologických pracích se setkáváme s pokusem pochopit důsledky vědeckotechnické revoluce. Buržoazní vědomí je stále vnímavější jak k negativním důsledkům vědeckotechnické revoluce, tak k sociálním neduhům existující americké společnosti, projevujícím se v krizových procesech, vnitřních protikladech, rasových konfliktech a společenských otřesech.

V buržoazním vědomí se projevují rovněž obavy z budoucnosti. Intenzivně se hledají alternativy rozvoje kapitalistické civilizace. V této oblasti dochází k určitému přehodnocení v tom smyslu, že nadšený optimismus technokratických názorů padesátých až šedesátých let je stále častěji nahrazován kritickými náladami, odhalujícími vážné obavy z dalších perspektiv vývoje kapitalistické společnosti. Široký společenský ohlas získávají v sedmdesátých letech takové kritické teorie, jejichž